

Informații despre spațiul getic în „*BIBLIOTHECA*” Patriarhului Photius

de Dan Dana

În acest studiu vor fi discutate o serie de pasaje din importanta lucrare a lui Photius, așa-numita *Biblioteca*, care privesc spațiul antic al României; ele au fost omise din *Fontes Historiae Dacoromanae*¹, cu excepția acelor fragmente înregistrate de Jacoby (dar nici acestea în totalitate). Voi folosi, pentru aceasta, considerabila ediție Belles Lettres a lui René Henry².

Pentru început, câteva date despre autor și opera sa³. Nu se știu foarte multe despre viața acestui patriarh, mort în exil și în dizgrație, și considerat răspunzător de schisma dintre Occident și Orient. Data nașterii este de situat între 820-827. Devine patriarh de Constantinopol în 858, în urma depunerii lui Ignatios și grație lui Bardas, atotputernicul favorit al împăratului Mihail III. Depus și el la rândul lui și surghiunit în 867 de Vasile I, va fi rechemat din exil de același la o dată necunoscută; între această întoarcere și moartea patriarhului Ignatios, a fost preceptorul copiilor imperiali. Ignatios murind în 877, Photius reurcă pe tronul patriarhal. Însă va surveni și o a doua depunere, în 886, sub Leon VI. Cât despre data morții, ea este fie 891 fie 897. Treadgold încadrează în schimb viața lui Photius între 810-893, grație noilor aporturi.

Existența sa se situează într-una din acele „belles époques” ale imperiului bizantin. După tulburii ani ai disputelor iconoclaste, situația Bizanțului se restabilește sub Theophil (826-842), iar redresarea continuă sub Mihail III (842-867); iar, începînd din 867, sub Vasile I, Imperiul cunoaște mari succese politice și o reînnoire a vieții intelectuale. Este vorba de o adevărată „renaștere”, al cărei artisan este și Photius; această mișcare intelectuală va dura două secole.

Provenient dintr-o familie nobilă, Photius a exercitat înaintea patriarhatului mai multe slujbe oficiale, inclusiv o misiune diplomatică în Orient. Cunoștințele sale întinse (care se vor verifica în cadrul redactării *Bibliotecii*) au făcut din el unul din animatorii renașterii din timpul său (care a constatat din întoarcerea ferventă la studiile antice și extinderea mișcării de transliterare a textelor grecești); el se situează de aceea în prim planul vieții intelectuale din epocă. Știm că studiase filozofia (aristotelică), teologia și gramatica; a exercitat și un învățămînt public - iar dintre discipoli avem numele celebre ale lui Leon Filozoful, viitor împărat, ca și pe ilustrul Arethas de Cezarea.

În centrul preocupărilor constante ale lui Photius se afla știința limbii grecești; el scrie o greacă de umanist destul de pur, dar nu e totuși de așezat între atticisti (însă acordă un mare preț atticismului, fiind foarte atașat corectării limbii). Numeroasele referiri la Ișxeii în *Biblioteca*, ca și propriile lucrări de lexicologie, sunt concludente în acest sens. Un *Lexicon* ca operă de tinerete este semnalat în *Amphilochia*, PG, 101, col.153 C, fiind azi disponibil într-o ediție puțin satisfăcătoare⁴. În *Scrisorile* sale (ca și în *Amphilochia*), tratează mai ales subiecte religioase.

Biblioteca (*Myriobiblion* este titlul medieval)⁵, „cea mai importantă lucrare de istorie literară din evul mediu” grec (K. Krumbacher), a fost redactată în următoarele circumstanțe (după cum apare în scrisoarea-prefață): desemnat pentru o ambasadă în Orient, Photius, la cererea fratelui său Tarasios, care se întrista de această separare, a redactat, cu ajutorul unui secretar, notițele despre cărțile citite în absența lui Tarasios, și spre folosința acestuia (p. 1 Henry, II. 1-22)⁶. Mai multe poziții au fost exprimate în legătură cu această redactare:

a) Ambasada în Orient e o pură invenție, iar scrisoarea-prefață un subterfugiu;

b) *Biblioteca* a fost redactată înaintea ambasadei și materia sa e constituită din lecturile făcute de mult de Photius;

c) Notițele sunt rezumate ale lecturilor făcute în cursul călătoriei, pe care surse arabe și slave o plasează în 855. Am avea astfel un reper cronologic pentru scrierea ei, între 855 și prima accedere la patriarhat (858). Treadgold situează însă convingător data redacției *Bibliotecii* spre 845 (anul unei ambasade la Samarra)⁷.

Lucrarea cuprinde 280 de notițe sau „codice”⁸ despre autori care, în timp, se situează de la Herodot la patriarhul Nikephoros (începutul secolului IX), și care aparțin tuturor genurilor în proză

practicate de antici, și atât literaturii profane cât și creștine. Aceste notițe sunt de o întindere și de un cuprins foarte diferite: ele variază de la simpla mențiune a unui nume de autor cu un titlu, la o largă analiză a cărții citite; se întâmplă să conțină chiar date de istorie literară sau o judecată asupra valorii lucrării în fondul său, și în ultima sa⁹. Ele sunt făcute fie după o largă serie de extrase literare, fie sunt mascate într-un sumar unde Photius își apropiază cu ușurință "maniera" scriitorului pe care-l rezumă (un fapt care frapază când citim *Biblioteca* este că stilul lui Photius și chiar limba sa se schimbă de la un „codex” la altul).

Adesea, „codexul” e tot ceea ce ne mai rămâne din cartea pe care Photius o citea; alteori, notița completează ceea ce am putea ști despre autor din alte surse și ansamblul colecției constituie, pentru multe texte păstrate, o tradiție indirectă importantă. Judecățile pe care le face Photius nu sunt niciodată lipsite de interes; iar critica sa literară e independentă de aprecierile formulate înaintea lui. Că micile inexactități ne invită la prudență în utilizarea detaliilor, se înțelege de la sine, dar nu ajung pentru a antrena condamnarea în bloc a întregului; mai mult, putem considera drept garanții de probitate intelectuală rezervele prudente ale lui Photius, și locurile unde își exprimă ignoranța.

Cît despre tradiția manuscrisă, ea depinde în întregime de cele mai vechi două manuscrise, Marcianus 450 (A) din a doua jumătate a sec. X, și Marcianus 451 (M), din prima jumătate a sec. XII, independente între ele. Prima (și singura) ediție critică modernă înaintea lui Henry a fost cea a lui I. Bekker¹⁰.

Cum am menționat la început, omiterea *Bibliotecii* în *FHD* este surprinzătoare. Despre Photius este dată doar o mențiune din *Lexicon*, care ar fi fost adresat lui Toma, protospătar și guvernator la Licostomei, discipol al său¹¹.

Fiecare text grec va fi însoțit de o traducere (folosind și traducerea franceză a lui Henry) și de comentariile necesitate, ca și de eventualele semnalări ale lui în istoriografia română.

I. APPIANUS

cod. 57, 16 a: Ὁ δὲ εἰκοστὸς δεῦτερος λόγος ἐπιγράφεται ἑκατονταετία, ὁ δὲ ἐφεξῆς Δακική, καὶ ὁ εἰκοστὸς τέταρτος Ἀράβιος. Οὕτω μὲν τῆς ὅλης ἱστορίας ἡ διαίρεσις.
(Henry, vol. I, p. 48, ll. 22-24)

„A douăzeci și doua carte este intitulată Cei 100 de ani, următoarea Dacica, și cea de-a douăzeci și patra Arabica. Aceasta este împărțirea întregii istorii”.

Cunoscutul istoric grec s-a născut la Alexandria pe la 95-100, și a trăit pînă spre 165. A ocupat funcții în Egipt, apoi, la Roma, devine advocatus fisci și procurator Augusti sub Hadrian (117-138), fiind deci cetățean roman de rang equestru. Sub Antoninus Pius și Marcus Aurelius scrie *Historia romana* (Ῥωμαϊκή ἱστορία), după un plan mai mult etnografic - o serie de istorii particulare, ale diferitelor popoare care s-au găsit în luptă cu Roma, și războaiele civile dintre romani. Din cele 24 de cărți ne-au parvenit doar 11¹².

Photius menționează titlul fiecărei cărți, cu rezumate variabile. În cazul cărții 23, avem titlul Dacica; împreună cu ultima carte, Arabica (24), trata cele 2 cuceriri ale împăratului Traian. Pierderea ei este desigur regretabilă; dar ea se înscrie în șirul lung de izvoare pentru epoca lui Traian (multe cu referire specială la războaiele daco-romane) pierdute în întregime sau din care mai subzistă doar fragmente: Tacitus, Marius Maximus, Dio Cassius, Ammianus Marcellinus, ca și *Getica* ale lui Dio Chrysostomus și Criton, și, bineînțeles, Traian cu *Dacica*¹³.

Mai există însă un fragment din Dakik» a lui Appian, păstrat în Zonaras (prima jumătate a sec. XII) 11.21 (F 18), care face mențiune expresă a ei:

<...>Ἐστράτευσε μέντοι ἐπὶ Δάκας, ἡ Δακοὺς κατὰ ἰλινας, ἧς ὁ Ἀππιανὸς ἐν τῷ εἰκοσῷ τρίτῳ λόγῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας φησί...

„...A pornit deci cu război (scil. Traian) împotriva dacilor, pe care ionienii îi numesc *dakoi*, după cum spune Appian în cartea a douăzeci și treia a *Istoriei Romane*...” (publicat în *FHD*, vol. III, 1975, pp. 192-193).

La 17 a, Photius precizează despre informațiile lucrării lui Appian: acesta începe cu Enea și descendenții săi; apoi, de la fondatorul Romulus pînă la Augustus, istoria sa este foarte detaliată, pentru a

fi mai sumară și fragmentară în continuare, pînă la Traian.

II. THEOPHYLACTUS SIMOCATTA

cod. 65, 28 b: Οἱ δὲ Γέται ἦτοι Σκλάβοι τὰ περὶ τὴν Θράκην ἐλυμαίνοντο, ἡ Ῥώμη δὲ πρὸς τοὺς Λογγοβάρδους ἀνθαπλίνοντο, καὶ Λιβύγ τῶν Μαυρουσιῶν περιεγίνετο.

[cf. Theophylactus 3.4: ὁ δὲ Ῥωμαίων τε καὶ Περσῶν πόλεμος ἐσφρίγα τε καὶ ἐσφάδαζε. τὸ δὲ Γετικόν, ταῦτον δ'εἰπεῖν αἱ τῶν Σκλαβηνῶν ἀγέλαι, τὸ περὶ τὴν Θράκην ἐς τὸ καρτερόν ἐλυμαίνετο. οἱ δὲ Μῆδοι τοῖς Ῥωμαίων στρατηγοῖς συγκυρήσαντες παρανάλωμα φόνου ἐγίνοντο. Ῥώμη δ' ἡ πρεσβύτες ταῖς τῶν Λογγοβάρδων ἀντεῖχεν ἐφόδοις. τῇ δὲ Λιβύῃ αἱ τῶν Μαυρουσιῶν δυνάμεις κτλ., ed. I. Bekker, Bonn, 1834].

(Henry, vol. I, p. 85, II. 19-22)

„Pe de o parte geții sau slavii distrugînd împrejurimile Traciei, Roma se înarma contra longobarzilor, și Libia îi învingea pe mauri”.

cod. 65, 31 a: Ὁ δὲ ἑβδομος λόγος διαλαμβάνει περὶ τῆς γεγενημένης ἀταξίας ταῖς Ῥωμαίων δυνάμεσιν, ἀριστεῖαν τε Ῥωμαίων κατὰ Σκλαβηνῶν ἦτοι Γετῶν. Γέται γὰρ τὸ παλαιὸν ἐκαλοῦντο.

[cf. Theophylactus 7.2: οἱ δὲ Ῥωμαῖοι πεπλησιακότες τοῖς Γέταις (τοῦτο γὰρ τοῖς βαρβάροις τὸ πρεσβύτερον ὄνομα) οὐκ ἐθάρρουν εἰς κείρας ἐλθεῖν κτλ.].

(Henry, vol. I, p. 91, II. 6-9)

„A șaptea carte detaliază despre dezordinea produsă în forțele romane, și despre faptele de arme ale romanilor contra sclavinilor sau geților. Căci geții se numeau așa în vechime”.

Cele două aprecieri îi aparțin cu certitudine lui Theophylactus Simocatta, cum se vede din confruntarea cu pasajele originare (căci lucrarea sa este păstrată), care a trăit sub Heraclius (610-641)¹⁴. Ele se înscriu în cadrul denumirilor arhaizante; pentru scriitorii tîrziu, toți barbarii nordici erau cuprinși, în general, sub numele de sciți. Cît despre geți, ei vor fi confundați (și din cauze fonetice) cu goții (mai ales în literatura latină, dar și în cea greacă, îndeosebi în sec. IV-V); la Philostorgius (sec. IV) 2.5, sciții de la Istru, numiți în vechime geți, s-ar numi în timpul lui goți... Evident, identificarea geților cu slavii a fost făcută de Theophylactus din motive geografice (ca locuitori ai spațiului nord-danubian); în plus, în ochii lui, ambele erau populații barbare care creau probleme imperiului.

III. CTESIAS

cod. 72, 38 b = *FGrHist* 686 F 13 parr. 20-21 = *FHD*, I, pp. 84-85 (expediția scitică a lui Darius, podul peste Istru)

(Henry, vol. I, p. 113, II. 11-14)

IV. CANDIDUS

cod. 78, 55 a (F 1 Müller = *FGrHist* 748 T 1): Ἰσχυεταί μὲν τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς Λέοντος ἀναρρήσεως, ὅς ἐκ Δακίας μὲν τῆς ἐν Ἰλλυριοῖς...

(Henry, vol. I, p. 161, II. 5-6)

„Își începe istoria la proclamarea (ca împărat) a lui Leon, care era din Dacia illyrică...”

Istoricul bizantin Candidus trata în cele trei cărți ale *Istoriilor* sale evenimentele dintre 457-491 (e publicat în *FHG*, IV, pp. 125-137). El începe tocmai cu Leon I Thrax, supranumit cel Mare (457-474), succesorul lui Marcianus. După unele cronici, Leon era din tribul tracic al bessilor: Lewn D Bessoj (Malalas, p. 369 Bonn); *Leo Bessica ortus progenie* (Iordanes, *Rom.* 335). Dar „bessi” era un termen arhaizant des folosit ca un generic pentru traci. O formulare mai largă apare la Zonaras 13.25.37: οἱ μὲν ἐκ Θρακῶν τὸ γένος ἔλκων αὐτὸν λέγουσιν, ἄλλοι δὲ ἐκ Δακῶν τῶν ἐν Ἰλλυριοῖς (cf. și Ephraemus Syrus 881-882); ultima parte e un ecou din Candidus¹⁵. Evident că aici prin Dacia nu e vorba de „daci” în sensul antic al termenului, ci de Dacia Mediterranea, vechea Moesie Superior, care făcea parte din Illyricum.

V. GEORGIOS DIN ALEXANDRIA

cod. 96, 80 b: Καὶ τὸν Κελτικὸν δὲ ὁμιλον ἀρειανίζοντα, ὁμογλώσσους χειροτονήσας μετέστρεψεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Καὶ ἐπὶ τὸν ἱστορον πέμψας τοὺς νομάδας Σκύτας ἐπὶ τὸν Χριστιανισμόν ἐκούτας εἰλκύσατο, καὶ τὴν Μαρκίανος αἵρεσιν κατὰ τὴν ἀνατολήν φυομένην ἐξέτεμε.

(Henry, vol. II, p. 53, ll. 3-8)

„Și mulțimea celor care era ariană, fu reîntoarsă către ortodoxie prin alegerea de preoți vorbitori ai acelei limbi. Și printr-o misiune la Istru, aduse pe nomazii sciți de bunăvoie la creștinism, iar erezia marcionită, care se dezvoltă în răsărit, fu retezată”.

Episcop al Alexandriei (c. 620-630), Georgios a scris această viață a lui Ioan Chrysostomul (τὰ περὶ τὸν Χρυσόστομον), azi pierdută, după 600 d. Hr. Textul *Vieții* a mai fost publicat în ediția operelor Sf. Ioan Gură de Aur de Henry Savile, Eton, 1612, VIII, pp. 157-265. Ca surse, după cum se spune la 78 b, a folosit o viață a sfințului de Palladius (PG, 47, coll. 5-82), Socrates și alții (Sozomenos și Theodoret, ultimul scriind și el o lucrare despre Ioan Gură de Aur, pierdută azi, dar recenzată de Photius la *cod.* 274)¹⁶.

Este remarcabilă însă asemănarea cu descrierea activității lui Ioan Gură de Aur, tot la Theodoret; astfel, în HE 5.30.1, pentru îndreptarea sciților arieni (= goți), se vorbește de *preoții vorbitori de aceeași limbă*, iar în 5.31.1-2 se spune: „Aflînd că unii dintre *sciții nomazi* (s. n.) care își așezaseră sălașurile lângă Istru erau însetați de mîntuire, dar nu aveau pe nimeni care să le ofere izvorul, căută oameni zeloși întru munca apostolică și îi puse mai mari peste aceia. Eu am citit și scrisori scrise de acesta lui Leontios, episcopul Ancyrei, prin care a arătat convertirea sciților și a cerut să-i trimită oameni potriviți pentru călăuzirea acestora”¹⁷.

Textul de mai sus se înscrie printre acele mențiuni patristice referitoare la evanghelizarea, sau lipsa acesteia, în ținuturile danubiene. Ca reper important este studiul remarcabil al lui D. M. Pippidi¹⁸. Împotriva unor studii ce susțineau o creștinare precoce a regiunilor dunărene, sprijinite de mărturii ca Tertullian (*Adv. Iudaeos* 7), și celebra misiune evanghelizatoare a Sf. Apostol Andrei în Scitia (cf. Eusebiu din Cezareea, HE 3.1; dar și Hippolytus din Roma, *Despre cei doisprezece apostoli*, PG, 10, col. 951), Pippidi aduce în discuție și o mențiune negativă în Origene (*ad Matth.* 24.9). În special „misiunea” lui Andrei la Dunăre este opera unei tradiții tardive și foarte confuze¹⁹; or, în ciuda demonstrației lui Pippidi, legenda despre misiunea lui Andrei în Dobrogea a devenit un loc comun în istoriografia noastră, spre a dovedi o creștinare cât mai timpurie cu putință, chiar apostolică...

Pippidi aducea în discuție un alt text, din *Singurul născut sau Răspuns către greci* (Monogenlj ἡ Ἀποκριτικὸς πρὸς τοὺς „Ellhnai) 4.13, al lui Macarios Magnes din Magnesia (a doua jumătate a sec. IV)²⁰. Macarios amintește, răspunzînd acuzei porfiriene, că foarte multe neamuri n-au auzit încă de cuvîntul Evangheliei (sunt neamuri strict periferice: indieni, etiopieni, mauri); printre ele, sunt amintiți „cei de dincolo de fluviul nordic al Istrului, care, umflat de apele a 35 de râuri, curge năvalnic vara și iarna, adînc și greu de trecut; care, străbătut de corăbii, îngrădește întreaga țară a sciților, locuită de 12 neamuri de barbari rătăcitori”. Aproximarea dintre aceste nomλdwn barbλrwn sqnh dēdeka și sciții nomazi (τοὺς νομάδας Σκύθας) ai lui Georgios e interesantă, pentru acest clișeu literar despre popoarele nordice²¹. Clasicistul român arată că, în cazul mărturiilor literare, afirmațiile lui Macarios nu fac decît să completeze un șir de indicații negative, ce încep cu Tertullian și sfîrșesc cu Eusebiu; există însă vestigii arheologice care atestă nuclee de creștini peste Dunăre și în Transilvania, în această perioadă. Caracterul apologetic al operei macariene, ca și contextul, evidențiază de aceea că afirmația despre lipsa creștinilor la nordul Dunării trebuie luate *cum grano salis*. La fel trebuie să vedem și textul lui Georgios: aici, pretinsa creștinare a „sciților nomazi” de la Istru se înscrie, retoric, în acțiunea universală întreprinsă de sfinți în întreaga lume cunoscută pe atunci, pentru slava dreptei credințe (stoparea ereziei ariene în Occident, și a celei marcionite în Orient); în plus, este o lucrare hagiografică scrisă după două secole. De aceea, acest fragment nu poate avea o valoare documentară pentru *realia* de la Dunăre (cu atît mai mult cu cîtse referă la goți, de fapt), ci e doar unul din multele exemple de referiri patristice la popoarele îndepărtate pentru a sublinia întinderea credinței creștine, și/sau necesitatea evanghelizării.

VI. ARRIANUS

cod. 92, τὰ μετὰ Ἀλέξανδρου (*Istoria evenimentelor de după Alexandru sau Istoria succesorilor lui Alexandru*, în 10 cărți)

69 b = *FGrHist* 156 F 1 par. 7 = *FHD*, I, pp. 588-589 (despre ținuturile stăpânite de Lisimah în Tracia); Henry, vol. II, pp. 21.5-22.13.

69 b = *FGrHist* 156 F 1 par. 10 = *FHD*, I, pp. 588-589 (despre confruntarea dintre Lisimah și Seuthes); Henry, vol. II, p. 22, II. 23-25²².

VII. ANTONIUS DIOGENES

cod. 166, 110 a: ἱεπειτα ἡς λαβόντες Μαντινίας καὶ Δερκυλλίς ἐκ Λεοντίνων τὸ Παάπιδος πησίδιον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ βιβλίων καὶ τῶν βοτανῶν τὸ κιβώτιον, ἀπαίρουσιν εἰς Ῥήγιον κἀκέϊθεν εἰς Μεταπόντιον, ἐν ᾧ αὐτοὺς Ἀστραῖος ἐρικαταλαβὼν μηνύει κατὰ πόδας διώκειν Παάπιν. Καὶ ἡς συναπαίρουσιν αὐτῷ ἐπὶ Θράκας καὶ Μασσαγέτας, πρὸς Ζάμολξιν τὸν ἐταῖρον αὐτοῦ ἀπίνοντι, ὅσα τε κατὰ ταύτην τὴν ὁδοιπορίαν ἴδοιεν καὶ ὅπως ἐντύχοι Ἀστραῖος Ζάμολξιδι παρὰ Γέταις ἴδε θεῶ νομιζομένῳ· καὶ ὅσα εἴπειν αὐτῷ καὶ δεηθῆναι Δερκυλλίς τε καὶ Μαντινίας Ἀστραῖον ὑπὲρ αὐτῶν ἤξιωσαν. Καὶ ἡς χρησμός αὐτοῖς ἐκέειν ἐξέπεσεν ἐπὶ Θούλῃν εἶναι πεμπωμένον ἔλθειν, καὶ ἡς ἐς ὕστερον καὶ πατρίδα ἄψονται, πρότερον ἄλλα τε ἐντα λαιπωροῦντες, καὶ δίκην τῆς ἐς τοὺς τοκέας ἀνοσιότητος (εἴ καὶ ἄκοντες ἡμαρτον) τιννύντες τῷ τὸν βίον αὐτοῖς εἰς ζωὴν καὶ θάνατος διαμερισθῆναι, καὶ ζῆν μὲν ἐν νυκτί, νεκροὺς δὲ ἐν ἐκάστη εἶναι ἡμέρᾳ. Εἴτα ἡς τοιοῦτους χρησμούς λαβόντες ἀπαίρουσιν ἐκέειν τὸν Ἀστραῖον σὺν Ζαμόλξιδι λείποντες ὑπὸ Γετῶν δοξαζόμενον. Καὶ ὅσα περὶ Βορράν αὐτοῖς τεράστια ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι συνηνέχθη.

(Henry, vol. II, pp. 143.17-144.38)

„Apoi, furând Mantinias și Dercyllis săculețul lui Paapis (plecînd de la leontini) și cărțile din el și cutia cu ierburi, se imbarcă pentru Metapont, unde Astraios îi regăsi și îi vesti că Paapis îi urmărea de aproape. Și cum trecură la traci și la massageți cu acesta [Astraios], care se ducea la tovarășul său Zamolxis; povestirea raportează tot ce văzură în cursul drumului, și cum Astraios îl reîntîlni pe Zamolxis la geți deja considerat drept zeu; și apoi ceea ce Dercyllis și Mantinias l-au rugat pe Astraios să întrebe pentru ei și cum un oracol le anunță că soarta lor era să meargă la Thule, și că vor vedea și țara lor mai tîrziu, însă mai întîi vor cunoaște nenorocirea, și pentru a răscumpăra impietatea totuși involuntară față de părinții lor, traiul le va fi împărțit între viață și moarte, și vor trăi în timpul nopții, dar vor fi cadavre în fiecare zi. După ce au primit acest oracol, părăsiră acel loc lăsîndu-l cu Zamolxis pe Astraios, slăvit de geți. Și ceea ce li se întîmplă să vadă și să audă despre minunile din nord”.

Τὰ ὑπὲρ Θούλῃν ἄπιστα, *Minunile de dincolo de Thule*, de Antonius Diogenes²³, păstrat în rezumatul photian, în cîteva fragmente la Porfiriu (*Vita Pythagorae*) și Ioannes Lydus (*De mensibus*), ca și în fragmente de papiri (unele nesigure), este cu siguranță cel mai interesant roman grecesc, a cărui pierdere este inestimabilă (e și unul din primele romane)²⁴. Autorul este de datat în sec. I, sau mai degrabă prima jumătate a lui II²⁵. În cele 24 de cărți, romanul este structurat ca o *narrative-within-narrative* și *narrative flashbacks* (sau, cu un alt termen englez, *Chinese-boxes*), de o complexitate narativă deosebită, și recurgînd la o mulțime de procedee de autentificare și istoricizare (un adevărat *Beglaubingsapparat*); intriga sa nu este de factură erotică (ca restul romanelor păstrate), ci în primul rînd una a genului ficțional (amestecînd și digresiuni etnografice și chiar filozofico-religioase - cele mai evidente fiind cele despre Pitagora și discipolii săi). Textul de mai sus se referă la două personaje principale, Dercyllis și fratele ei Mantinias, originari din Tyr, care, pentru a scăpa de vrăjitorul egiptean Paapis (anti-eroul povestirii), ajung și la geți (în pasajul de mai sus, au următorul itinerar: Sicilia, sudul Italiei, Tracia și geții, după care își continuă drumul spre Thule).

Importanța acestui fragment (este de menționat că Porfiriu a folosit romanul pentru *Viața lui Pitagora*, citându-l explicit pe Antonius Diogenes la cap. 10; de asemenea, restul capitolelor, pînă la 14 inclusiv, unde se vorbește de Zalmoxis, provine din această sursă) cere un studiu special; aici sunt de ajuns cîteva mențiuni.

Confuzia geți-massageți (a lui Photius sau a lui Diogenes?) se înscrie în rîndul altor confuzii ale popoarelor periferice, cu denumiri asemănătoare, mai ales în perioada antichității tîrzii. Astfel, în Lucan, *Phars.* 2.50, massageții apar la Istrul scitic (iar în scholie se precizează: *Massageten gens Thraciae*, „neam din Tracia”); la Filostrat, *Her.* 6.5, Cyrus își conduce expediția peste Istru, contra massageților și issedonilor, neamuri scitice; la Synesius, geții împreună cu massageții sunt amintiți dincolo de Istru (*De regno*, 15.17); la Evagrius, 3.2, în Tracia năvălea mulțimea hunilor, massageții de odinioară; la Isidor din Sevilla (*Etym.*, 9.2.63), massageții, de neam scit, înseamnă „geți puternici” (*Et icti Massagetae, quasi graves, id est fortes Getae*)... După cum se vede, e vorba de o confuzie în general tardivă, și care apare mai ales în opere de erudiție. La *cod.* 64, 26 a (Theophanes din Bizanț, care a scris 10 cărți de istorii la sfîrșitul sec. VI), Photius spune că la est de Tanais locuiesc turcii, altădată numiți massageți.

Oracolul primit de cei doi (și care se va confirma ulterior, fiind un element romanesc tipic) se potrivește cadrului mitic al Traciei și celui fantastic al povestirii (aventurile acoperă toate zonele *oikoumenei*, și insistă asupra zonelor periferice, inclusiv „Thule”; numele lucrării e de altfel sugestiv)²⁶. Iar prezența lui Zalmoxis, discipol al lui Pitagora (cf. Porfiriu *V. Pyth.* 14) și prieten al lui Astraio (frate adoptiv al lui Pitagora) este iarăși în tonul relatării²⁷. De asemenea, calitatea oraculară a zeului get reflectă folosirea unei părți a tradiției literare despre acesta (vezi prezentarea sa din Strabon 7.3.5, 16.2.39; sursa geografului e probabil Poseidonius din Apameea). Nimic nou despre cultul „real” al lui Zalmoxis nu poate fi însă dedus de aici, sursele lui Antonius Diogenes fiind cu siguranță literare.

VIII. PRECREȘTINISM

cod. 170, 117 a: Ἐνεγνώσθη βιβλίον πολὺστιχον, μάλλον δὲ πολὺβιβλον, ἐν λόγοις μὲν τε, τεύχεσι δὲ εἰ. Ἐν οἷς μαρτυρία δῆθεν καὶ χρήσεις ὀλοκήρων λόγων, οὐχ ἑλληνικαὶ μόνον ἀλλὰ καὶ περσικαὶ καὶ θράκιοι καὶ ἀγύπτιοι καὶ βαβυλωνιακαὶ καὶ χαλδαϊκαὶ καὶ δὲ καὶ ἰταλοὶ ἐκ τῶν παρ’ ἑκάστοις δοκούντων λογίων κατεστρώθησαν...

(Henry, vol. II, pp. 162.1-163.8)

„Citită o carte considerabilă (ca întindere), chiar în mai multe cărți, în 15 cărți, 5 volume. În ea mărturie și citări de cărți întregi, nu numai grecești dar și persane, tracice, egiptene, babiloniene, caldeene și italice din prozatori bine considerați în fiecare (țară) care au fost amestecați...”

Această lucrare, extrem de interesantă, este conservată doar de rezumatul photian. Patriarhul însuși nu cunoștea numele autorului, dar la 117 b menționează că el locuia la Constantinopol, era căsătorit și avea copii, și trăise după Heraclius (610-641); este deci o scriere tîrzie. Ce este remarcabil este scopul operei: de a arăta (117 a) că toate marile revelații creștine fuseseră prefigurate în scrierile popoarelor pămîntene, nu numai greci, dar și popoarele „înțelepte” ale antichității - perși, traci, egipteni, babilonieni, caldei, italici, și anume că aceste texte au proclamat și anunțat Treimea supranaturală una în substanță, venirea Cuvîntului într-un trup de carne, semnele divinității sale, Crucea, Pătimirea, Coborîrea în mormînt, Învierea, Urcarea la Cer, harul Sf. Duh manifestat în mod miraculos asupra apostolilor prin limbile de foc, a doua venire înfricoșătoare a lui Hristos, învierea morților, judecata de apoi, răsplata pentru fiecare, crearea universului, Providența, paradisul, virtutea practică de creștini...

Am ales textul pentru mențiunea scrierilor tracice²⁸, între aceste cărți pămîntene revelatoare. Evident, dat fiind și caracterul operei, avem de-a face cu toposul înțelepciunii barbare. Cît despre traci, după Hermippus, discipol al lui Callimah (F 22 Wehrli, în Josephus Flavius, *Adv. Apionem* 1.22), Pitagora ar fi imitat ideile evreilor și tracilor. În aceste presupuse scrieri tracice menționate mai sus se vor fi făcut referiri nu atît la Zalmoxis, cîtmai degrabă la Orfeu, căruia i se atribuiau multe scrieri cu caracter religios, și care era considerat în antichitate ca trac²⁹.

După cum arată Arnaldo Momigliano într-o lucrare clasică³⁰, căutarea de eroi culturali și ghizi religioși nu a fost niciodată mărginită doar la o țară. Ea cuprindea deja brahmani, magi, preoți egipteni și druizi la începutul secolului II î. Hr., așa cum știm din autori citați de Diogene Laerțiu în *Prooemium*. Acest grup va crește pînă la Sf. Augustin, or mai degrabă sursa sa, incluzînd toți barbarii „libieni atlantici, egipteni, indieni, perși, caldei, scîți, galli, hispani” (*De civ. Dei* 8.9). Într-un studiu special despre „filozofia barbarilor” în literatura creștină timpurie³¹, Waszink semnalează prima apariție explicită a unei concepții

pozitive a „întelegciunii barbarilor” în literatura creștină, în *Discurs către greci al lui Tatian* (pe la 160-175), trădînd, bineînțeles, influența unui curent binecunoscut în cultura greco-romană: idealizarea barbarilor³². În textul nostru, pe lângă popoarele „întepte” standard ale antichității (egipteni, babilonieni, caldeeni), se face aluzie la Zoroastru (persi) și etrusci (italici); iar prin traci, evident, la Orfeu.

În lumina acestor referințe, putem încadra această lucrare (criticată de Photius, dar care îi apreciază intenția) în urma puternicului curent elenistic de idealizare a barbarilor și de descoperire în ei de precursori ai înțelepciunii grecești sau, în cazul de față, ai dogmelor creștine³³.

IX. CONON

cod. 186, 133 b (*FGrHist* 26 F 1, XVIII): Ἡ ἰη', Λοκρὶ μαχόμενοι, ἐπεὶ συγγενῆς αὐτοῖς Αἴας ἦν, ἐν τῇ παρατάξει χώραν κενὴν ἐώσιν, ἧς δῆθεν Ἄϊας ἐν ἡ παρατάττοιο. Παρατεταγμένον οὖν ἐν τῇ πρὸς Κροτωνιάτας μάχῃ, Αὐτολέων Κροτωνιάτης ἡβουλῆθη διὰ τοῦ διαλείποντος διεκπεσεῖν μέρους καὶ κυκλώσασθαι τοὺς πολεμίους. Τρωθεὶς δ' ὑπὸ φάσματος τὸν μηρὸν ἀπετράπη, καὶ ἐσφακέλιζεν, ἕως ἂν κατὰ χρησμόν εἴς τὴν ἐν Πόντῳ Ἀχιλλεῖον νῆσον (ἔστι δ' αὕτη παραπλεύσαντι τὸν Ἰστρον ὑπὲρ τῆς Ταυρικῆς) ἐκείσε παραγεγονώς, καὶ τοὺς τε ἄλλους ἥρωας ἐκμειλιξάμενος, μάλιστα δὲ τὴν Αἴαντος τοῦ Λοκροῦ ψυχὴν, ἰαθῇ κακεῖθεν ἐξίοντα ἀπαγγέλειν αὐτὸν Στησιχόρῳ Ἑλένης κελεύει τὴν εἴς αὐτὴν ἄδειν, εἴ φιλεῖ τὰς ὄψεις, παλινωδῖαν. Στησιχορος δ' αὐτίκα ὕμους Ἑλένης συντάττει καὶ τὴν ὄψιν ἀνακομίζεται.

(Henry, vol. IV, pp. 15.11-16.25)

„18. Locrienii, cînd se luptă, deoarece Ajax era din neamul lor, lasă în linia lor de bătaie un loc gol, ca și cum într-adevăr Ajax se afla și el de partea lor. S-au orînduit așadar pentru luptă împotriva crotoniaților, și Autoleon crotoniatul vru să-și croiască drum în interval și să înconjoare dușmanii. Rănit la coapsă de o arătare, fu respins, și suferi de cangrenă pînă cînd, urmînd unui oracol, se duse în insula lui Ahile din Pont (aceasta se află după ce treci de Istru dincolo de Taurida), și ajuns acolo liniști, dintre alți eroi, mai ales suflatul lui Ajax din Locri; fu vindecat și, cînd părăsi locul, Elena îi porunci să-l anunțe pe Stesichoros să-i cînte, dacă ținea la ochii săi, o palinodie. Stesichoros compuse imediat un imn Elenei și vederea îi reveni.”

Cele 50 de *Narațiuni* (Dihg»seij) ale lui Conon, un manual de mitologie, inspirat din numeroase izvoare vechi, fuseseră dedicate lui Archelaos Philopator (rege cappadocian, 36 î. Hr.-17 d. Hr.). Printre numeroasele variante ale povestirii XVIII, cea care se apropie cel mai mult de Conon e cea a lui Pausanias 3.19.11-13, la care singura divergență e numele de Leonymos în loc de Autoleon³⁴.

La Pausanias, Leonymos, rănit în bătălia de la Sagros de Ajax, care lupta în rîndurile locrienilor, merge, pentru a se vindeca (la recomandarea oracolului delfic), în „Insula Albă” (mitica *Leuké*, Insula Șerpilor); aici îi înîlnește pe Ajax și Ahile, și se întoarce acasă sănătos. După Burkert, „Insula Albă” (transportarea lui Ahile în *Leuké* e deja menționată în *Aethiopsis*, cf. Proclus, *Chrest.*), localizată în Marea Neagră deja de Pindar (*Nem.* 4.49), fusese la origine identică cu „Stîncă Albă” din lumea de dincolo, și Leonymos ar fi fost primul care a vizitat-o³⁵.

X. MEMNON

cod. 224, o istorie a Heracleei Pontice (scrisă de Memnon în prima jumătate a sec. II d. Hr.)

224 b = *FGrHist* 434 F 5 = *FHD*, I, pp. 510-511 (despre participarea lui Clearchos la expediția getică a lui Lisimah, căderea lor în prizonierat, și eliberarea ulterioară); Henry, vol. IV, p. 55, ll. 40-3.

228 a-b = *FGrHist* 434 F 13 = *FHD*, I, pp. 510-511 (războiul dintre Bizanț și Callatis); Henry, vol. IV, pp. 65.36-66.5.

233 a = *FGrHist* 434 F 27 par. 7 = *FHD*, I, pp. 510-513 (bastarnii de partea lui Mithridate, în al treilea război); Henry, vol. IV, p. 79, ll. 6-23.

XI. HIMERIUS

cod. 243, 370 b: Περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, ἣν ἀπὸ Γαδεῖρων Εὐρώπῃ λήγουσα πορθμῷ θαλάσσης πρὸς τὴν Ἀσίαν περρίζεται. ἰΗλασεν οὗτος καὶ κατ' Ἰστρον, καὶ ποταμὸν οὐκ ἔδεισε

βάρβαρον κρυστάλλῳ πεδία μιμούμενον. Λόγος δὲ ἄρα τὸ βέλος Ἐπόλλωνος.

(Henry, vol. VI, p. 106, ll. 19-23)

„În împrejurimile acestui oraș, unde Europa, care începe la Gades, se termină, fiind separată de Asia printr-o strîmtoare marină. Se lanșă și împotriva Istrului, fără a se teme de un fluviu barbar pe care gheața îl aseamănă cu o câmpie”.

cod. 243, 372 b: Οὐδὲ ὑπὲρ Ἰστρον αὐτὸν καὶ Τάναϊν, ἀλλ’ ἐπὶ πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν ἦλθεν ὁ Σκύθης ὑπὲρ τοῦ βέλους ὀχοῦμενος. Λόγος δὲ ἄρα τὸ βέλος Ἐπόλλωος.

(Henry, vol. VI, p. 112, ll. 26-28)

„Nu numai dincolo de Istrul însuși și de la Tanais, ci și peste tot pămîntul și peste toată marea s-a deplasat Scitul, transportat pe săgeată. Căci săgeata lui Apollo este elocvență”.

Sofistul Himerius (c. 310-390) este puțin studiat (Photius îi rezumase *Diverse exerciții oratorice*; astfel s-au salvat o parte din scrierile sale, editate de Colonna, *Himerii declamationes et orationes cum deperditorum fragmentis*, Roma, 1951). Cele două texte reflectă bine elementul retoric și clișeele uzitate.

Astfel, primul făcea parte din *Exordii unui discurs de plecare*, Proo...mion propemphth...ou Ἰνῆου (*In Flaviani discessum, Oratio XII*, Colonna, păstrat doar în Photius); aici ne întîlnim cu toposul Istrului înghețat, un fluviu „barbar”; exemple similare întîlnim în întreaga literatură greacă (vezi de exemplu (Ps.-)Aristotel, *De mirabil. 168*), și mereu în legătură cu barbarii de pe malurile lui, la Libanius 59.89 (celebrul retor, tot în sec. IV), Claudianus, *Bell. Get. 150*; exemplele sunt însă extrem de numeroase.

Al doilea exemplu provine *Discursul pronunțat despre cineva venit din Cappadocia*, Ἐκ τοῦ εἰς τὸν ἐκ Καππαδοκίας ῥηθέντος (*In civem Cappadocum auditorum, Oratio XVIII* Colonna, păstrat de asemenea doar în Photius). „Scitul” este evident hiperboreanul Abaris, preot al lui Apollo, care încojurase lumea pe o săgeată (Herodot 4.36). Abaris vine de la miazănoapte cu o săgeată care, după Licurg (secolul IV î. Hr.), este chiar arma lui Apollo (F 84-85 Blass), în timp ce, pentru Heraclid din Pont, este proprietatea personală a zeului (F 51 Wehrli)³⁶.

XII. AGATHARCHIDES

cod. 270, 454 b (F 64 Müller): „Οτι, φησί, τῆς ὅλης οἴκουμένης ἐν τέτταρσι κυκλιζομένης μέρεσιν, ἀνατολῆς λέγω, δύσεως, ἄρκτου καὶ μεσημβρίας, τὰ μὲν πρὸς ἐστέραν ἐξείργασται Λύκος τε καὶ Τιμαῖος, τὰ δὲ πρὸς ἀνατολίας Ἑκαταῖος τε καὶ Βασιλῆς, τὰ δὲ πρὸς τὰς ἄρκτους Διόφαντος καὶ Δημήτριος, τὰ δὲ πρὸς μεσημβρίαν, φορτικόν, τὸ ἀληθές, ἡμεῖς.

(Henry, vol. VII, pp. 172.30-173.36)

„Spune că întreaga lume se împarte în patru zone: răsăritul, apusul, nordul și sudul; cele despre Occident au fost tratate de Lykos și de Timaios, cele despre răsărit de Hecateu și Basilis, cele despre nord de Diophantos și Demetrios, cele despre sud, penibil într-adevăr, doar de noi”.

Agatharchides (databil în sec. II î. Hr.) a mai scris o *Istorie a Asiei și alta a Europei*. *Lucrarea Despre Marea Roșie* (περὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης) e pierdută; se mai păstrează fragmente din ea, în afara lui Photius, la Diodor (cartea III) și alți scriitori. Ne interesează autorii amintiți de el ca ocupîndu-se de nord: Diophantos (*FGrHist 805 T 1*) care a scris *Ponticele*, și mai ales Demetrios din Callatis (*FGrHist 85 T 3*), care a scris pe la 200 î. Hr. 20 de cărți despre Asia și Europa, în versuri, una din cele mai bune reprezentări ale geografiei și etnografiei ținuturilor pontice³⁷.

XIII. HELLADIUS

cod. 279, 532 b: Ἰοτι οἱ κωμικοὶ τοὺς οἴκτας τὸ μὲν πλέων ἀπὸ τοῦ γένους ἐκάλουν, οἷον Σῦρον, Καρίωνα, Μίδαν, Γέταν καὶ τὰ ὅμοια, ἐκάλουν δὲ καὶ ἐξ ἐπιθέτων, ἧς ἀπὸ τοῦ χρώματος, μὲν Πυρρίαν καὶ Ξανθίαν, ἀπὸ τοῦ τρόνου δὲ Παρμένωνα καὶ Πιστόν καὶ Δρόμωνα.

(Henry, vol. VIII, p. 179, ll. 36-40)

„Autorii de comedii numeau în general sclavii după neam, ca Syros, Karion, Midas, Getas și altele de aceeași natură, îi numeau și prin epitete, ca de exemplu după culoarea părului, Roșcatul (Pyrrhios) și Blondul (Xanthios) sau după caracter Constantul (Parmenon), Credinciosul (Pistos) și Alergătorul (Dromon)”.

Helladius, fiul lui Besantinous, era un egiptean din Antinoupolis, trăind pe la începutul sec. IV d.

Hr. (după cum spune el însuși în 532 b, fiind născut în timpul lui Licinius și Maximinus). Numele său e atestat în arhivele din Antinoupolis și Hermoupolis³⁸. Opera sa, *Chrestomathiae*, în 4 cărți (*Chrestomatheîn* a/ b/ g/ d/), se compunea din notițe gramaticale, ortografice și etimologice care-i rețin atenția lui Photius. Printre acestea, se află și pasajul care ne interesează, cu privire la numele sclavilor în comedii. Despre numele Getas avem însă și alte mărturii.

În primul rând, în comediiile lui Menandru, popular scriitor de comedii (se știe că în papirii descoperite în Egipt, el domină net în cadrul genului), acest nume e unul tipic: apare în *Heros* 13, 19, 39 (bis), F 10; *Misumenos* 32, F 4; *Perinthia* 3, 4, F 948?; F 837 este păstrat în Galen *De natur. fac.* 1.17 (II, 67 Kühn), iar F 794-795 în Strabon 7.3.4.

Alt fragment pare a fi consemnat în Pap. Ber. 9773 (=F 948):

Γέτα καὶ Παρμένω
λος ἐστὶ καὶ βαρύς

Aici apare lingă *Parmenon*, alt nume tipic de sclav³⁹. Se află menționat și în *Dyscolos*, prima piesă integrală a lui Menandru, descoperită în Egipt, în *Papyrus Bodmer IV*, și publicată la sfârșitul anilor '50⁴⁰; de asemenea, în așa-zisa *Comoedia florentina* (numită astfel de Koerte, identificată ulterior drept *Scutul/Aspis*, descoperită în Pap. Bodmer XXVI). Foarte important este studiul lui N. Lascu⁴¹, care respinge teza, pînă atunci larg acceptată, după care numele de sclav Daos reprezintă „dac”, după cum Getas înseamnă „get”. Cele două nume figurează printre altele ca *Thratra*, *Lydos*, *Phrygios*, *Syros*, *Kilix*, *Mysis*, sau specifice, ca *Manes* (lidian), *Midas* (frigian), *Tibios* (paflagonian), *Karion* (carian). Or, *Daos* e un nume foarte frecvent în Frigia. Surprinzător, deși menționează studiul lui Lascu, I. I. Russu vorbește de numele de sclav *Daos/Davos* ca atestînd etnonimul de dac încă din sec. IV⁴². La Atena, *Thratra* („femeie tracă”) era un nume standard de scenă pentru o sclavă, iar *Getas* era echivalentul masculin⁴³.

O aluzie apare și la Strabon (7.3.12), după care la Atena sclavii purtau adesea numele de *Getas* și *Daos*, παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐπεπόλασε τὰ τῶν ὀκετῶν ὄνομα Γέται καὶ Δάοι (în contextul discuției sale despre denumirile de geți și daci). Textul său va avea ecouri în Herodian, *Despre prozodia generală* V, 1.108.34 și VI, 1.147.26 Lentz, Ștefan din Bizanț, s.v. Dak...a, *Chrestomathia e Strabone* 7.15 (GGM, II, 568), și Eustathius *ad Dion.* 305. Getas din comediiile lui Menandru este întâlnit apoi în literatura latină, la Terențiu (în comediiile *Adelphi* și *Phormio*), ca și ecourile sale la Propertiu (4.5.43-44) și Ovidiu (*Ars amat.* 3.332).

În același timp cu Helladius, Eusebius din Cezareea (*PE* 14.7.7) scrie și el despre sclavii geți și daci din comedii, οἱ τοὶ δὲ οὗτοι οἱ κωμωδικοὶ Γέται καὶ Δακοὶ (deja Daos era interpretat ca „dac”, ceea ce a și dus la confuziile moderne, care se bazează însă pe Strabon). El îl urmăse de fapt în această mențiune pe neopitagoreicul Numenius din Apameea, F 26 Des Places (sec. II d. Hr.).

Fragmentul din Helladius se înscrie și el în seria mărturiilor despre prezența acestui nume etnic în „comedia nouă” ateniană (Nea), și în toposul sclavului get (cf. și Filostrat, *Vit. Apoll.* 7.3.1)⁴⁴.

Alte informații privesc doar tangențial subiectul nostru, ca de exemplu Olimpiodor, scriitor de secol V (la cod. 80 sunt rezumate *Istoriile* sale în 22 de cărți, sursă pentru Sozomenos și Zosimos), cu relatări despre incursiunile goților, vandalilor și hunilor în Tracia; sau cod. 197, unde apar o serie de lucrări ale lui Ioan Cassian (*Colationes, De institutis coenobitarum, Epistulae ad Castorem*; evident, în traducerea greacă), numit „călugăr roman” (161 a: Ῥώμην λαχόντος πατριδα).

În final, majoritatea textelor prezentate mai sus, deși nu au o valoare „istorică” propriu-zisă, fiind îndeosebi *clișee literare* despre spațiul nordic și danubian, relevă în schimb *imagea* acestor ținuturi și populații în spațiul literar grec. Trebuie însă reamintit felul particular în care ele au fost menționate de Photius, și variabilitatea cu care a rezumat sau doar amintit cele citite; cu siguranță, în aceste opere acum pierdute, se aflau destule informații substanțiale despre spațiul getic, despre care fragmentele păstrate nu ne dau decât o palidă idee. Photius este de aceea un mediator important al acestor știri antice, și sursele conservate grație lui merită a fi puse în circulație.

INFORMATIONS SUR L'ESPACE GÉTIQUE DANS LA BIBLIOTHÈQUE DE PHOTIUS (Résumé)

L'étude concerne plusieurs informations regardant l'espace antique de la Roumanie, tirées de la Bibliothèque du patriarche byzantin Photius (IXe siècle), leur majeure partie inconnue en Roumanie (elles sont absentes dans la collection *Fontes Historiae Dacoromanae*, 2 vol., Bucarest, 1964-1970). Elles proviennent surtout de quelques œuvres perdues, et sont préservées seulement grâce à l'entreprise louable de Photius; j'ai utilisé la considérable édition de René Henry, *Photius. Bibliothèque*, 8 tomes, Paris, Les Belles Lettres, 1959-1977 (suivi en 1991 par vol. IX, l'Index de Jean Schamp).

Beaucoup d'entre eux ce sont premièrement des clichés littéraires: l'Istre gelé pendant l'hiver (le sophiste Himerius, *cod.* 243, 370 b), l'île d'Achille dans le Pont (ou *Leuké*, chez Conon, *cod.* 186, 133 b), l'esclave de comédie avec le nom de *Getas* (Helladius, *cod.* 279, 532 b), la christianisation des Scythes nomades (l'évêque Georges d'Alexandrie, *cod.* 96, 80 b). Théophylacte identifiait les Gètes aux Slaves, dans le courant archaïsant et l'habitude d'user les noms anciens pour les nouvelles réalités (*cod.* 65, 28 b et 31 a). Le patriarche présente aussi un ouvrage chrétien du VIIe siècle regardant des livres thraces (et des autres nations barbares; mais aussi des livres grecs) annonçant le christianisme (*cod.* 170, 117 a); il s'agit, bien sûr, d'un exemple de 'sagesse barbare'. Grâce à Photius, on sait que le vingt-troisième livre d'Appien se nommait *Dakiké*, en traitant donc de la conquête de Dacie par Trajan (*cod.* 57, 16 a). Mais peut-être la plus intéressante information concerne le roman perdu d'Antoine Diogène, Les merveilles d'au-delà de Thulé; ici apparaît aussi Zamolxis, le dieu gète, comme ami d'Astraios, le frère adoptif de Pythagore. Mantinias et sa soeur Dercyllis, les deux personnages d'un récit, pour échapper au mauvais sorcier égyptien Paapis, arrivent en Thrace chez les Massagètes (sic!) et les Gètes, et reçoivent un oracle sur leur destin (*cod.* 166, 110 a), ultérieurement accompli. Je n'ai traité pas les textes déjà publiés en Roumanie, comme Ctésias, Memnon et Arrien.

Les informations concernant l'espace gétique ne sont pas, donc, très importantes (comme apport historique); elles apparaissent par hasard dans les sommaires photiennes et trahissent surtout des stéréotypes littéraires. Mais ces *topoi* sont fort intéressants aussi, pour l'image antique de la contrée gétique, et indiquent indirectement la valeur des sources perdues.

Note:

1. Primele două volume, București, 1964-1970 (vol. I, De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus, ed. Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Stefan; vol. II, De la anul 300 pîna la anul 1000, ed. Haralambie Mihaescu, Gheorghe Stefan, Radu Hîncu, Virgil C. Popescu). Ele vor fi abreviate ca *FHD*. Alte abrevieri folosite:

FGrHist = Felix Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin-Leiden, 1923-1958.

FHG = C. Müller-Th. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. I-V, Paris, 1841-1873.

PG = *Patrologia Graeca*, ed. Migne, Paris.

RE = *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsg. von G. Wissowa, W. Kroll, M. Mittelhaus, K. Ziegler, Stuttgart, 1893-.

Țin să aduc mulțumirile mele Medei Bârca (BCU Cluj), pentru facilitarea accesului și consultării unei mari părți a materialului.

2. René Henry, *Photius. Bibliothèque*, 8 vol., Paris, Les Belles Lettres, 1959-1977, urmată în 1991 de volumul IX (Index, de Jean Schamp).

3. Preuate din R. Henry, vol. I, Introduction, pp. IX-XLVII. Pentru întreaga problemă, vezi mai nou Warren T. Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Washington, 1980 (Dumbarton Oaks Studies, XVIII).

4. S. A. Naber, Leiden, 2 voll., 1864-1865. Aici, s. v. Ζῆλμοξι, apare aceeași informație ca în Suidas despre zeul get (referiri la Herodot, Mnaseas din Patara F23 Müller și Hellanikos din Lesbos FGrHist 4 F 73), dar cu un secol înaintea acelei enciclopedii; pasajul nu e publicat în FHD. După descoperirea de către L. Politis, în 1959, într-o mînăstire din Macedonia (Zavorda), a unui exemplar complet al Lexiconului, o nouă

ediție este pregătită de Chr. Theodoridis; pînă acum au apărut doar vol. I, Photii Patriarchae Lexicon, Berlin-New York, 1983, literele A-D, și vol. II (1998). Photius nu e străin nici de confectionarea lui Etymologicum Genuinum, încă inedit; există din acesta doar o colațiune cu Etymologicum Magnum (din prima jumătate a secolului XII, și care se inspiră din el) a lui E. Miller, în *Mélanges de littérature grecque*, Paris, 1867, unde, la p. 137, apare aceeași mențiune, s. v. Ζάμολξις.

5. El apare în secolul XVI, în două manuscrise ale epocii; în textul ediției Henry, titlul e formula extrasă din scrisoarea-dedicație. Titlul dat denotă o bună idee despre natura sa: „Inventar și enumerare a cărților pe care le-am citit, despre care iubitul nostru frate Tarasios a cerut o analiză generală” (cf. și W. Treadgold, *op. cit.*, , p. 4).

6. În prefață și postfață, Photius explică principiile importante ale compilației sale de sumare. A exclus intenționat cărțile pe care Tarasios le-a citit și cărțile care sunt de obicei incluse în curriculum-ul artelor liberale și științelor. De aceea, aproape prin definiție, operele sumarizate de Photius nu ocupă nivelul înalt al cărților demne de a fi citite în cercurile înalte bizantine spre mijlocul secolului IX. Metoda sa pentru codd. 1-233 a fost de a dicta sumarul unui secretar, cu cartea în fața sa, lucrînd foarte repede (mai puțin de trei săptămîni - cf. W. Treadgold, *op. cit.*, p. 51).

7. W. Treadgold, *op. cit.*, pp. 16-36. Pentru spinoasa problemă a genezei și a datei Bibliotecii, Henry își propunea să revină ulterior, „s’îl plăiță à Dieu” (vol. VIII, p. 232).

8. Modalitatea tradițională de a desemna capitolele, după ediția princeps a lui Hoerschel (1601) și traducerea latină a iezuitului din Anvers, Schott (1606).

9. Deși Biblioteca cuprinde mai multe opere teologice decâtseculare (W. Treadgold, *op. cit.*, pp. 7-8, 99), „in Zentrum steht die Profanliteratur der Kaiserzeit”, iar compoziția se îmbogățește în mod variat, în funcție de stil sau conținut, sau dacă e vorba de referat sau excerpte (cf. Tomas Hägg, Photios als Vermittler antiker Literatur. Untersuchungen zur Technik des Referierens und Exzerpieren in der Bibliothek, Upsala, 1975, p. 195). Hägg distinge între referatele analitice și așa-numitul Kurzreferat. Claritatea stilului e unul din canoanele recurente (W. Treadgold, *op. cit.*, pp. 109-110). Ca o concluzie, această lucrare „is a private and informal compilation of literary memoirs, summaries, and reading notes, composed for the author’s brother and for the author’s own satisfaction, probably with the thought that it might be circulated among a few friends or students, but not with the idea of having it copied and distributed. Despite its relatively primitive form, however, the Bibliotheca is a proof of the vast progress made by the ninth-century revival of learning in discovering, circulating, and studying books of all kinds” (W. Treadgold, *op. cit.*, pp. 114-115).

10. În 2 volume, Berlin, 1824-1825; de asemenea, ediția Migne din Patrologia Graeca, 101-104, Paris, 1860 (Biblioteca se află în vol. 103 și începutul vol. 104, și e însoțită de traducerea latină a lui Schott).

11. P. S. Năsturel, în FHD, II, 1970, p. 637. După toate probabilitățile, acest text nici nu trebuia inclus, devreme ce, după Kyriakos Tsantsanoglou, Τὸ λεξικὸν τοῦ Φωτίου, Tesalonic, 1967, p. 26 (tot de aici e extrasă mențiunea, la p. 89), ar fi vorba de o localitate din valea Tempe din Tesalia (ceea ce e mult mai plauzibil), și nu de Licostomo de la Dunăre. Un fragment din Bibliotecă este dat în FHD, II, pp. 506-507 (de către V. Popescu), din Theophanes din Bizanț (cod. 64, 26 a) despre turcii numiți odinioară massagetii, și avarii din Pannonia.

12. Ediție Teubner: L. Mendelssohn, Leipzig, 1879-1881, 2 vol., revăzută de Viereck, 1905; vol. I. P. Viereck, A. G. Roos, 1939 (1962). Vezi pe larg despre Appian E. Schwartz, s.v. Appianos (2), RE, II, 1896, coll. 216-237.

13. În importantul său studiu „Getica lui Statilius Crito”, StCl, 14, 1972, pp. 118-128, unde publică noi fragmente despre războaiele dacice (unele atribuibile, foarte probabil, lui Criton), I. I. Russu menționează și cartea a XXIII-a a lui Appian. Discutînd atribuirea fragmentelor *adespota* unde sunt menționați geții, Russu arată că Appian folosea, pentru a desemna pe dacii din Carpați, termenul de „daci” (Illyr. 22 și F 18 din Zonaras 11.21), cf. și Proom. 4: „Geții de peste Istru, pe care [scriitorii] îi numesc daci”. În ediția Teubner a lui Appian (Appiani Historia Romana, Leipzig, 1939, vol. I, p. V n. 4), P. Viereck și A. G. Roos menționează despre a XXIII-a carte, Dakiké, următoarele: „Appianus historiae Daciae in historiae suae Romanae ea parte, quae hodie superest, mentionem omnino non fecit, faciunt soli Photius et Schweighauseri Anonymus prior”. Russu regretă pierderea în întregime a acesteia (p. 112), fiind urmat de

I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, pp. 33-34: „Cartea a XIII-a (sic!), în întregime pierdută, se referea la luptele cu dacii”.

14. Vezi informațiile lui despre slavi și P. Balcanică editate în FHD, II, pp. 530-551. Este de menționat faptul că primul pasaj din Theophylactus (3.4) lipsește de aici, cu toate că se referă la geți (deși printr-o confuzie); cât despre al doilea (7.2), el este prezent doar în versiunea greacă, lipsind în traducerea lui V. Popescu: „Pentru că barbarii nu puteau să evite întâlnirea cu romanii etc.” (FHD, II, pp. 542-543).

15. I. I. Russu, *Elementele traco-getice în imperiul Roman și în Byzantium* (veacurile III-VII), București, 1976, p. 79. Aici este amintită, între celelalte enumerate mai sus, și mărturia lui Candidus, Leon fiind inserat între personajele importante și împărații de origine tracică afirmați în Bizanț.

16. Cf. R. Henry, vol. II, p. 49, n. 1, și p. 208.

17. Textul se află în FHD, II, p. 237. Asemănarea implică deci folosirea versiunii pierdute a lui Theodoret, sau a unei surse comune. Cît despre scrisorile sfîntului, Eugen Lozovan se întreabă dacă acesta a predicat într-adevăr printre „goții nomazi”, cf. *Epistulae* XIV, PG, 52, col. 618 (în „Dacia Sacra”, *History of Religions*, 7, 1968, p. 241; ed. rom., *Dacia Sacra*, București, 1999, pp. 34-35); Lozovan se înscrie pe linia lui Pârvan. E clar ca în textul lui Georgios sub „sciti” se ascund goții.

18. O. M. Pippidi, „În jurul izvoarelor literare ale creștinismului daco-roman”, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 19672, pp. 481-496.

19. În Photius apar referiri la Acte apocrife ale lui Andrei: cod. 179, 125 a - Agapius, discipol al lui Mani, se sprijină mai ales pe actele lui Andrei; la cod. 114 (90 b) este recenzată o carte numită *Peregrinările Apostolilor*, cu actele lui Petru, Ioan, Andrei, Toma și Pavel (atribuită lui Leucius Charinus).

20. Deși Pippidi făcuse mențiune despre el în prima ediție din *Contribuții* (1958), nu apare în vol. II din FHD, unde-i era locul. Abia în urma unei note pertinente din StCl, 15, 1974, „Note de lectură (47)”, pp. 251-253, unde arată că „o privire oricât de superficială relevă texte fără nici o legătură cu istoria pămîntului românesc” incluse în FHD, și lipsa altora, ca de exemplu Macarios, acest text va fi inclus în vol. IV din FHD (1982), pp. 2-3. Din păcate, FHD a omis destule texte, astfel că și prezentul articol se constituie în addenda; omisiunea operelor lui Photius este impardonabilă.

21. Cum arată Pippidi, pentru scriitorii din secolul IV, „sciiții” sunt goții sălășluiți în acel moment în Dacia, cf. Philostorgius 2.5 - „la sciiții de la Istru, în vechime geți, acum numiți goți” (cf. și 11.8). Macarios se va fi referit și el mai degrabă la cuceritorii goți.

22. Arrian, elev al lui Epictet, a trăit în secolul II d. Hr. Photius mai rezumă din el *Istoria lui Alexandru* (cod. 91) și *Istoria Bythiniei* (cod. 93). Recent, așa-zisa Alanica (sau Ordinea de luptă împotriva alanilor) a fost tradusă (în română și germană), în studiul lui Dan și Ligia Ruscu, „EKTAXIS KATA ALANON a lui Arrian și strategia defensivă a imperiului roman în epoca hadrianică”, *EphNap*, 6, 1996, pp. 205-258.

23. Vezi Klaus Reyhl, Antonios Diogenes. *Untersuchungen zu den Roman-Fragmenten den „Wunder Jenseits von Thule” und zu den „Wahren Geschichten” des Lukian*, Diss., Tübingen, 1969.

24. O ediție (cu traducere italiană) a lui Massimo Fusillo, *Le incredibile avventure al di là di Tule*, Palermo, 1990 (fragmentul de mai sus la pp. 58-59); sumarul photian mai apare în ed. B. P. Reardon, *Collected Ancient Greek Novels*, Berkeley, 1989 (tradus de Gerald N. Sandy, „Antonios Diogenes. The Wonders Beyond Thule”, v. pp. 779-780); edd. Susan A. Stephens, John J. Winkler, *Ancient Greek Novels. The Fragments, Introduction, Text, Translation, and Commentary*, Princeton, New Jersey, 1995, p. 125 (pentru Zalmoxis). Ultimele două decenii au marcat o adevărată vogă pentru romanul grec antic, mai ales în SUA.

25. Tot grație unui rezumat photian mai cunoaștem un alt roman de sec. II, *Babykoniaka* de Iamblichos (cod. 94).

26. Pentru problemele legate de oracol, dar și de apariția lui Zalmoxis (care trebuie apropiată de informațiile din Porfiriu), vezi Erwin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig, 19002, pp. 304-305, 285-287. Cf. și W. Schmid, s.v. Antonius (40) Diogenes, RE, I, 1894, coll. 2615-2616. Vezi mai recent Gärtner, s.v. Antonios (3, Diogenes), în *Der neue Pauly*, I, Stuttgart-Weimar, 1996, coll. 806-807.

27. În România, prezența sa în textul lui Photius e menționată, după știința mea, doar în trei lucrări, în ultimele două doar pentru forma numelui (Zamolxis): Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, pp. 688-689 și n. 302, I. I. Russu, „Religia Gëto-Dacilor. Zei, credințe, practici religioase”, AISC-Cluj, 5,

1944-1948, p. 86, și N. Gostar, „Zalmoxis-Zamolxis, zeul suprem al dacilor. Discuții și controverse”, *Cercetări istorice*, 12-13, 1981-1982, p. 292. Dacă Russu și Gostar citau ediția Migne (PG, 103, col. 469), Tocilescu o cita pe cea a lui Schott (p. 360, însă indirect, din W. Bessell). O discuție a rolului lui Zalmoxis în K. Reyhl, *op. cit.*, în secțiunile *Die Astraios Aretalogie* (pp. 90-94), și Götter, Orakel, Jenseitsvisionen (pp. 102-116).

28. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 19672, pp. 38-39, consemnase ca unice mențiuni de scrieri trace doar o tradiție documentară grecească despre formule de leacuri (pharmakon) scrise pe tăblițe trace: οὐδὲ τι φάρμακον θρησσοῖς ἐν σαινίσιν, τὰς Ὀρφεὶα κατέγραψεν γῆρυς (tăblițele trace unde era scris cuvîntul lui Orfeu), Euripide, *Alceste* 966-969. După notița scholiastului la Euripide (la fel și în schol. Euripide, *Hecuba*, 1267), „fizicianul” Heraclides susținea că ar fi existat aceste tăblițe într-un sanctuar din Rhodope, sau mai departe în Haemus. Cum arată pe bună dreptate Russu, ar fi vorba de descântece trace care se bucurau de un prestigiu deosebit în ochii grecilor, fiind îndoielnică însă existența unor texte tracice.

29. Vezi Luc Brisson, „Orphée et orphisme à l'époque imperiale. Témoignages et interprétations philosophiques de Plutarque à Jamblique”, *ANRW*, II.34.6, 1990, pp. 2867-2931; sunt tratate aici și lucrările atribuite lui; de asemenea (p. 2927), și reacțiile față de el, iudaice și creștine (care sunt ambivalente): a) respingerea lui - la Athenagoras, romanele pseudo-clementine, Arnobius, Lactanțiu, Firmicus Maternus; b) ceea ce ne interesează și pe noi - Clement din Alexandria, Eusebiu din Cezareea, chiar autorul „Theosophiei” (tubingensis), încearcă, criticînd elementele doctrinei care-i șochează, să-l transforme pe Orfeu într-un monoteist cîntînd laude lui Iahve. Pentru Orfeu și „tracitatea” sa (și care e mai mult presupusă), vezi și Fritz Graf, „Orpheus: A Poet Among Men”, în ed. Jan Bremmer, *Interpretations of Greek Mythology*, London & Sidney, 1987, pp. 80-106.

30. Arnaldo Momigliano, *Alien Wisdom. The Limits of Hellenization*, Cambridge-London-New York-Melbourne, 1975, p. 3.

31. H. Waszink, „Some Observations on the Appreciation of the 'Philosophy of the Barbarians' in Early Christian Literature”, în *Mélanges Christine Mohrmann*, Utrecht, 1963, pp. 41-56.

32. Pentru noțiunea de barbar, și cu speciale referințe și la literatura creștină, vezi cuprinzătorul articol *Barbar* de W. Speyer-I. Opelt din *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 10, 1967, pp. 251-190 (publicat ca *Nachtrage zum Reallexikon für Antike und Christentum* [RAC]). La p. 271 este menționat cod. 170 pentru „Weisheit der Barbaren”, prin care autorul vroia să arate că învățăturile înalte ale creștinilor erau cunoscute dintotdeauna la greci și barbari. Cod. 170 este menționat și de Z. Goceva, „Die thrakische Religion”, *Klio*, 68, 1986: „[Photius] erwänt ein Werk mit weisen Sprüchenden Griechen, Perser, Thraker usw.”

33. Pentru dezbaterile pe această temă din apologetica creștină, vezi Arthur J. Droge, *Homer or Moses? Early Christian Interpretation of the History and Culture*, Tübingen, 1989: apelul la vechime era un argument efectiv (p. 199); în viziunea grecilor și romanilor educați, credințele creștinilor erau fie suspecte, fie inexistente; de aceea, a fost realizarea apoloغيștilor de a aduce creștinismul în continuarea elenismului și în revendicarea antichității (p. 200). Pentru dezbateri similare și argumente ale „antichității”, vezi cartea lui John N. Gager, *Moses in Greco-Roman Paganism*, Nashville-New York, 1972.

34. R. Henry, vol. IV, p. 16, n. 1. Hoefer (Konon, *Text und Quellenuntersuchung*, Greifswald, 1890, pp. 31-33) crede că cele două versiuni au o sursă comună imposibil de determinat, fără îndoială un manual de mitologie pierdut.

35. Walter Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Cambridge (Mass.), 1972, pp. 156-156, și notele 180-181. Vezi și Arrian, *Periplus* 21.1-23.4.

36. Vezi pe larg în *Experiințe ale extazului*, I. P. Culianu, București, 1998, p. 32. Istrul apare ca un fluviu ce desparte zona „civilizată” de cele barbare, războinice și friguroase din nord, în întreaga literatură antică. Pentru autor, vezi H. Schenkl, s.v. *Himerios* (1), *RE*, VIII, 1913, coll. 1622-1635.

37. *Fragmentele lui Agatharchides* au fost publicate de C. Müller, *Geographi Graeci Minores*, Paris, Didot, 1882. Aceeași carte a cincea mai este recențată de Photius la cod. 213. Pentru cei doi autori care s-au ocupat de nord, în special de bazinul pontic, vezi E. Schwartz, s.v. *Demetrios* (77) von Kallatis, *RE*, IV, 1901, coll. 2806-2807; idem, s.v. *Diophantos* (14), *RE*, V, 1905, col. 1051.

38. R. Henry, vol VIII, p. 231. Se află înregistrat în Jacoby cu nr. 635, T 1. Vezi și A. Gudeman, s. v. Helladios (2), RE, VIII, 1913, coll. 98-102.
39. Cf. Alfredus Koerte, *Menandri quae supersunt*, I-II, Lipsiae, Teubner, 1938-1953 (vol. II, revăzut de Andreas Thierfelder, 1959, la index, s.v.; papirusul la p. 277). Despre prezența sa în Menandru, cf. și I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 36.
40. Vezi Mihail M. Nasta, „Dyscolos, mărturia tinereții lui Menandru”, *StCl*, 8, 1966, pp. 261-275.
41. N. Lascu, „Daos, Davos (Davus) - sclavi daci?”, *ActaMN*, VII, 1970, pp. 79-91. Vezi și Vladimir Iliescu, „Zur vermeintlichen Männerbund der 'Wölfe' bei den Dakern”, *Bonner Jahrbücher*, 183, 1983, pp. 167-174.
42. I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia Traiană)*, București, 1980, p. 10.
43. P. Cartledge, *The Greeks: A Portrait of Self and Others*, Oxford-New York, 1993, p. 139.
44. Pentru numele tipic de sclav Γέτης, vezi Moses I. Finley, „The Black Sea and Danubian Region in the Slave Trade in Antiquity”, *Klio*, 40, 1962, pp. 51-59 (numele de sclavi din comedii, inclusiv Getas, la pp. 53 și urm.), și V. I. Velkov, în *Vestnik Drevnej Istorii*, 104, 1967, pp. 70-80 (non vidit).